

## Van diepe spijt naar stilte

*Over het falen van de Congocommissie en het voortbestaan van het koloniale taboe in België*

Samira Azabar & Zeger Verleye

De Belgische samenleving worstelt al lange tijd met een koloniaal taboe.<sup>1</sup> Dit maatschappelijke proces, waar een pijnlijk verleden uit de collectieve herinnering wordt geweerd om zo bestaande machtsstructuren en -verhoudingen niet in vraag te stellen, lijkt echter te verdwijnen.<sup>2</sup> Sinds de jaren 1990 brengen zowel de Afrikaanse diaspora als mensenrechteninstellingen (Unia, de Verenigde Naties) de aanhoudende invloed van het Belgisch koloniaal verleden onder de aandacht. De Lumumba-commissie (1999-2002) en de vijftigjarige onafhankelijkheid van Congo (2010) waren belangrijke kenteringen in het politieke stilzwijgen rond dit verleden, maar met de protesten van Black Lives Matter (BLM) na de gewelddadige dood van George Floyd kwam het dekoloniseringsdebat terecht in een stroomversnelling. In Brussel, maar ook in andere steden, eisten 10.000 betogers een effectieve aanpak van discriminatie, en voor de Belgische Staat om haar problematische koloniaal verleden onder ogen te zien door gepaste maatregelen te treffen (zoals excuses van de regering en het herstellen van het koloniaal onrecht). Als reactie op de BLM-protesten betuigde koning Filip zijn ‘diepste spijt’ aan de Congolese

regering over de wreedheden tijdens de koloniale periode in de onafhankelijke staat Congo.<sup>3</sup> Hij moedigde het parlement aan om verder het initiatief te nemen om ‘met het verleden in het reine te komen’ en ‘alle vormen van racisme te bestrijden’.

Het Belgische federaal parlement belastte op 17 juli 2020 de Bijzondere Commissie (hierna Congocommissie) met de opdracht om ‘de Onafhankelijke Congostaat en het koloniale verleden van België in Congo, Rwanda en Burundi te onderzoeken, de impact hiervan en de gevolgen die hieraan dienen gegeven te worden’.<sup>4</sup> Het voorstel van Kamervoorzitter Patrick Dewael (OpenVld) om een waarheids- en verzoeningscommissie op te richten – bestaande uit zeventien vaste Kamerleden, geselecteerd met respect voor de evenredige vertegenwoordiging van politieke fracties – werd breed gedragen door het parlement en kreeg veel aandacht in de media. Na initieel enthousiasme werd het initiatief van een Congocommissie al snel overladen met kritiek vanuit de hoek van de Afrikaanse diaspora (onder andere Change vzw, Belgian Network for Black Lives, Belgian Youth Against Racism, Black Speaks Back, Collectif Mémoire Coloniale) en de

1 Antoon van den Braembussche, ‘The silence of Belgium. Taboo and trauma in Belgian memory’, *Yale French Studies* 102 (2002) 34-52.

2 Michel-Rolph Trouillot, *Silencing the past. Power and the production of history* (Boston 1995).

3 Sara Van Poucke, ‘Koning Filip betuigt “diepste spijt” in Congo: “Koloniale regime was gekenmerkt door discriminatie en racisme”’, *VRT NWS* (22 juni 2022).

4 Bijzondere Commissie Koloniaal Verleden, *Inleiding en vaststellingen van de experts* (de.kamer.be 2020) 2.

academische wereld. Het onvermogen van de Congocommissie om resoluties goedgekeurd te krijgen in de Kamer werd uiteindelijk de doodsteek van de eerste uitvoerige poging van de Belgische staat om rekenschap af te leggen voor haar koloniale verleden en verzoening te zoeken met de slachtoffers.<sup>5</sup>

Het falen van de Congocommissie doet de vraag rijzen of het Belgische koloniale taboe effectief is bedwongen. Dit essay beargumenteert dat de politiek rond de Congocommissie wijst op continuïteiten en opmerkelijke transformaties van het koloniaal taboe. Meer bepaald, waar het oorspronkelijk taboe voornamelijk uit stilzwijgen bestond, faciliteert de huidige vorm een systematische vermindering van debatten over het koloniale verleden en het ontwijken van acties die de hedendaagse doorwerking van dit verleden tegengaan. De luide roep van activisten uit de Afrikaanse diaspora en de recente politisering van het dekoloniseringsdebat hebben het stilzwijgen evenwel doorbroken, maar hoe de Belgische politieke elite de commissie heeft ingericht en zich verhiel tot het eindrapport wijst op het voortbestaan van ontwijkend gedrag. Het huidige koloniale taboe is specifiek gekenmerkt door een depolitisering en afscherming van het maatschappelijke debat. Met andere woorden, door moeilijke maatschappelijke debatten te verplaatsen naar wetenschappelijke ruimtes waar de principes van sereniteit en objectiviteit gelden, wordt de kwestie rond koloniaal onrecht vervormd tot een abstracte oefening die inspraak of belangstelling schuwt. Deze stelling wordt bepleit aan de hand van een analyse van de

ontwikkende manier waarop de commissie omging met kritiek en de depolitiserende houding binnen parlementaire discoursen over dekolonisering.

### Kritiek op de Congocommissie

Met name de samenstelling van de Congocommissie en de hieraan gerelateerd breed omschreven opdracht waren mikpunten van commentaar vanuit de Afrikaanse diaspora en de academische wereld. Om duidelijkheid te scheppen over de Belgische koloniale geschiedenis en pistes van verzoening na te gaan, benoemde het parlement een interdisciplinair team van vijf historici aangevuld met verzoeningsexperten en een vertegenwoordiger van de Afrikaanse diaspora.<sup>6</sup> Als reactie op deze aanpak beargumenteerde een groep van 58 historici dat als politieke partijen bepalen wie zetelt in een waarheidscommissie, politieke belangen een te prominente plaats kunnen innemen en mogelijk een impact kunnen hebben op de vereiste onafhankelijkheid van wetenschappers.<sup>7</sup>

Ook de te brede opdracht en het onrealistisch tijds kader zouden volgens de historici het beladen en complexe thema van het koloniaal verleden niet ten goede komen. In een tijdsspanne van een jaar werden de experts belast met een immense onderzoeksopdracht, namelijk om: (1) het *gehele* koloniaal verleden in de verschillende gekoloniseerde gebieden

5 De oorzaak voor het falen van de Congocommissie werd door Wouter de Vriendt (Groen), de commissievoorzitter, bij het Belgisch koningshuis en de partijvoorzitters van de liberale partijen (OpenVld en MR) gelegd. Deze zouden enkele commissieleden onder druk hebben gezet om zich te verzetten tegen officiële excuses, omdat dit de deur zou openzetten voor herstelbetalingen.

6 Dit waren Mathieu Zana Etambala, Gillian Mathys, Elikia Mbokolo, Anne Wetsi Mpoma, Mgr. Jean-Louis Nahimana, Pierre-Luc Plasman, Valérie Rosoux, Martien Schotsmans, Laure Uwase en Sarah Van Beurden.

7 Jeremy Sarkin en Ram Kumar Bhandari, 'Why Political Appointments to Truth Commissions cause difficulties for these institutions', *Journal of Human Rights Practice* 12.2 (2020) 1-27.

(Congo Vrijstaat, Belgisch Congo, Rwanda-Urundi) in kaart te brengen; (2) specifiek de rol van de Belgische Staat, de Belgische autoriteiten en niet-statelijke actoren (zoals de monarchie en de kerk) toe te lichten; (3) de economische impact van de kolonisatie op België en de gekoloniseerde landen na te gaan; (4) aanbevelingen te formuleren hoe om te gaan met het koloniaal verleden; (5) maatregelen uit te werken voor verzoening tussen Belgen (inclusief Belgen van Congolese, Burundese en Rwandese afkomst) onderling, en tussen Belgen en Congolozen, Burundezen en Rwandezen en; (6) na te gaan hoe academisch onderzoek naar koloniaal verleden kan worden gestimuleerd door onder andere archieven open te stellen en toegankelijk te maken.

De voorzitter van de commissie, Wouter De Vriendt (Groen), reageerde met een opiniestuk op de kritische historici.<sup>8</sup> Hij preeft de uitnodiging om ‘van gedachten te wisselen’ en toonde zich voorstander ‘voor een dialoog met de auteurs van de open brief, vanuit de overtuiging dat het welslagen van deze complexe opdracht een doelstelling is die we delen’. De rest van het opiniestuk leest echter als een terechtwijzing van de kritiek die de commissie had gekregen. De Vriendt omschrijft de opmerkingen van de critici als ‘angst’ en verwijt hen dat de commissie veel had kunnen toelichten en rechtzetten ‘indien de auteurs ons even hadden gecontacteerd’. De voorzitter legde de kritiek, die a posteriori niet volkomen onterecht bleek, naast zich neer en richtte zijn blik op het goedslagen van het script dat hij, en wellicht de rest van de commissie, voor ogen had.

Kritiek kwam ook uit de hoek van politologen, zoals Olivia Rutazibwa en Nadia

Nsayi, die de vraag om te zetelen in de commissie weigerden omdat onvoldoende ruimte werd genomen om na te denken over de vormgeving van het proces.<sup>9</sup> Zij vroegen om meer transparantie te geven over wie de richting van de commissie mee bepaalde en welke agenda dus centraal zou komen te staan. Alsook wezen Rutazibwa en Nsayi op de noodzaak van inspraak in hoe men tot besluitvorming zou komen. Meer bepaald stelden de critici dat de Afrikaanse diaspora in haar recht is om mee te bepalen hoe en door wie het proces uitgevoerd moet worden, en dus een meer prominente ruimte moest krijgen. Zij bepleitten een meer radicale machtsverschuiving om dit proces op een waardige, dekoloniale wijze uit te voeren, omdat het anders niets meer zou zijn dan een initiatief om de status quo te dienen. De kritiek van Rutazibwa en Nadia Nsayi bleef echter onbeantwoord door de commissie.

De onwil van de commissie om te interageren met kritiek wijst volgens ons op een ontwijkende houding die parallellen heeft met het koloniale taboe. Meer bepaald geeft dit defensief gedrag aan dat, hoewel het koloniale onrecht expliciet wordt besproken, de commissie het debat binnenskamers wenste te houden en te beslechten op haar verkozen manier. Het afschermen van discussies over procedures en technische aspecten is een legitieme houding tot een moeilijke en controversiële kwestie, maar deze afscherpende benadering had het gevolg dat de Congocommissie, toch een centraal forum voor het dekoloniseringsdebat in België, een exclusief platform werd. Dit belemmerde een duurzame interactie tussen het bredere maatschappelijke debat en de commissie, wat eveneens betekende dat de werking van

8 Wouter De Vriendt, ‘Congocommissie kan niets anders dan politiek en maatschappelijk zijn’, *De Standaard* (19 augustus 2020).

9 Olivia Rutazibwa, ‘Congo’-commission – why I will not participate in the expert group’, *oliviarrutazibwa.wordpress.com* (21 juli 2020)

de Congocommissie naar de achtergrond verdween. Zo werd deze uitvoerige poging van de Belgische Staat om rekenschap af te leggen voor haar koloniale verleden en verzoening te zoeken met de slachtoffers een soort zelfreflectie waar geen toeschouwers werden toegelaten. Het koloniale taboe werd dus gereproduceerd door het dekoloniseringsdebat weliswaar expliciet, maar binnenskamers te bespreken.

### Het parlementair discours

Ook het parlementair discours wijst op het voortbestaan van een koloniaal taboe. In een recent onderzoek leverden we een analyse van parlementaire discoursen in België voor en na de BLM-protesten, om na te gaan in welke mate het politieke debat rond dekolonisering hierdoor werd beïnvloed.<sup>10</sup> De analyse legt de nadruk op veranderingen in narratieven van parlementsleden betreffende representaties van het koloniaal verleden en mogelijke beleidsmaatregelen om racisme en discriminatie in te perken. Een kernbevinding is dat, als gevolg van de BLM-protesten, een belangrijke verandering plaatsvond in het parlementair discours. Zo werd het dekoloniseringsdebat *voor* de BLM-protesten gekenmerkt door gefragmenteerde en summiere besprekingen. Hoewel enkele politici wezen op het gebrek aan initiatief vanuit de regering om werk te maken van de reflectie op het koloniaal verleden, bleef enig constructief gevolg uit. *Na* de dood van George Floyd in 2020 vond een opmerkelijke toename plaats van debatten over dekolonisering waar het koloniaal verleden expliciet werd veroordeeld. Tegelijkertijd

<sup>10</sup> Zeger Verleye, Samira Azabar, Rowan Brouwers en Pieter Verheyen, 'De luide roep van Black Lives Matter. Contestatie en politisering van het Belgisch koloniaal taboe', *Tijdschrift voor sociologie [aanstaand]*.

bleef concreet beleid eveneens uit, wat wijst op een meer structurele belemmering. In het parlementair discours zien we dit historisch taboe op twee manieren terug.

Ten eerste, parlementsleden wezen steevast op de nood om het koloniaal verleden door experts en historici in kaart te laten brengen vooraleer men enig debat over beleidsmaatregelen kon voeren.<sup>11</sup> Hoewel wetenschappelijk onderzoek zeker een plaats heeft binnen het dekoloniseringsdebat, gebruikten parlementsleden dergelijke doorverwijzingen vooral om eigen uitspraken en politieke keuzes te ontwijken. Meer concreet benadrukten politici de noodzaak van wetenschappelijk werk en een objectieve benadering ten aanzien van het beladen en complexe koloniaal verleden. De centrale redenering hierachter was dat parlementsleden een neutrale en serene houding nodig achtten om tot absolute – als in waarde-neutrale – aanbevelingen te komen. Ze veronderstelden dus dat zij zelf niet in staat zijn om zich uit te spreken over bepaalde posities en keuzes rond het koloniale verleden van België. Hiermee censureerden parlementsleden zichzelf en vertrouwden zij op wetenschappers om deze politieke en ethische positionering voor hen te doen. Tegelijkertijd verwachtten parlementsleden dat experts tot een eenduidige conclusie zouden komen en eenstemmige aanbevelingen zouden maken, terwijl dit niet altijd mogelijk of zelfs wenselijk is.<sup>12</sup> Om deze reden moesten de experts van de

<sup>11</sup> De Belgische staat heeft in de metissenkwestie daadkrachtig opgetreden door verontschuldigen aan te bieden voor het leed dat de metissen ondergingen en een gedenksteen te maken om de herinnering actief te houden. Deze symbolische acties verzaakten aan de materiële eisen van de getroffen, wat doet vermoeden dat het primaire objectief van de verontschuldigen het eerherstel van de Belgische staat was.

<sup>12</sup> Berber Bevernage, 'History by parliamentary vote. Science, ethics and politics in the Lumumba Commission', *History Compass* 9.4 (2011) 300-311.

Congocommissie – ongeacht de meerstemmigheid die de rest van het rapport mocht hebben – de introductie en conclusie, waar de aanbevelingen werden opgesomd, collectief onderschrijven.<sup>13</sup> Bijgevolg konden politici stellen dat deze beleidssuggesties vrij waren van een ideologische positionering: objectief, neutraal en niet-gepolitiseerd.<sup>14</sup> Zoals het uiteindelijke falen van de Congocommissie liet zien, namelijk door de onenigheid rond officiële excuses omwille van de mogelijke consequentie van herstelbetalingen, werden deze aanbevelingen toch het onderwerp van politisering. De oproepen tot wetenschappelijkheid, objectiviteit en sereniteit in het parlementair debat over het koloniale verleden, maar ook andere moeilijke thema's, werken dus een depolitiserende houding in de hand en maken dat het politieke debat wordt ontweken.<sup>15</sup>

Ten tweede, parlementsleden ontkoppelen in het dekoloniseringsdebat het koloniaal verleden en de huidige problematiek van racisme en discriminatie. Met andere woorden, parlementaire discussies over dekolonisering construeren de kwestie voornamelijk als een onrecht dat in het verleden ligt en benadrukken niet of nauwelijks de hedendaagse gevolgen van het Belgisch kolonialisme. Het onrecht wordt dus geïsoleerd in het verleden, waardoor onrechtvaardigheden en verantwoordelijkheden die tot in het heden blijven doorgelden niet worden

aangekaart.<sup>16</sup> Inzichten over continuïteiten en doorlevende gevolgen van het koloniale verleden ontbreken dus in de parlementaire discussies. De zeldzame suggesties die parlementsleden maken om in het reine te komen met dit onrecht beperken zich tot het creëren van een collectief bewustzijn over het geweld in het verleden. Dit hopen ze te bereiken door te investeren in, onder andere, onderwijsactiviteiten die een kritische kijk onder burgers moeten teweegbrengen. Eerder dan een uiting van zelfcensuur, zoals de verwetenschappelijking van het dekoloniseringsdebat, is deze loskoppeling van het heden met het verleden een manier om een historisch onrecht bevatelijk te maken. Meer bepaald, om met het ondraaglijke onrecht om te gaan, wordt het begrip van de transgressie aangepast opdat het aanvaardbaar wordt.<sup>17</sup> Dit maakt van het onrecht een abstract historisch probleem en niet een concrete realiteit voor vele mensen.

## Conclusie

Dat de commissie zichzelf afschermd van kritiek van buitenaf en dat het parlementair discours werd gekenmerkt door depolitiserende en historiserende houdingen wijst volgens ons op een gedeeltelijk voortbestaan van het Belgische koloniale taboe. Hoewel een negatief moreel oordeel aanwezig is in het parlement met betrekking tot het Belgisch koloniaal verleden, stelt het parlementair discours de kwestie voor als iets

<sup>13</sup> Nico Wouters, 'Tussen waarheidscommissie en expertencommissie. Algemene bedenkingen bij het Indonesië-onderzoek', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 136.3 (2023) 257-262.

<sup>14</sup> De Vriendt, 'Congocommissie kan niets anders dan politiek en maatschappelijk zijn'.

<sup>15</sup> Deze bevindingen zijn erg gelijkaardig met discoursanalyses van parlementaire handelingen van de Lumumba commissie. Zie Bevernage, 'History by parliamentary vote'; Zeger Verleye, 'The Lumumba Commission (1999-2002). Shame, guilt, and the post-imperial self', *Millennium* 50.1 (2021) 3-28.

<sup>16</sup> Berber Bevernage, 'The past is evil/evil is past. On retrospective politics, philosophy of history, and temporal manichaeism', *History and Theory* 54.3 (2015) 333-352.

<sup>17</sup> Antoon Van den Braembussche, 'The silenced past. On the nature of historical taboos', in: W. Wrzoska ed., *Swiat historii. Festschrift for Jerzy Topolski* (z.p. 1995) 97-111, aldaar 108.

dat in het verleden ligt en dus een abstracte, wetenschappelijke benadering vereist om tot een oplossing te komen. Dit maakte van de Congocommissie een exclusief forum voor het dekoloniseringsdebat dat werd afgeschermd van critici met het idee dat discussies volkomen sereen en volgens plan konden verlopen. Zodoende werd de kwestie rond koloniaal onrecht vervormd van een open debat rond dekolonisering naar een abstracte oefening waar publieke en politieke stellingnames werden vermeden. Hoewel een historisch taboe meerdere eigenschappen heeft, zoals vormen van zelfcensuur en copingmechanismen duiden de bovenstaande vaststellingen dus op het bestaan van vermijgend gedrag ten opzichte van het complexe en controversiële verleden van België. De vraag die hierbij kan gesteld worden, is of het koloniale taboe een nieuwe vorm heeft aangenomen, of dat we hier met een heel ander fenomeen te maken hebben.

Tenslotte kan geconcludeerd worden dat de Congocommissie, door het top-down vastleggen van haar werking en doelstelling, niet meer heeft opgeleverd dan een lijvig rapport dat, ten beste, inspiratie geeft voor verdere strijd en debat. Een doorgedreven radicale machtsverschuiving, waar de dekoloniseringsbeweging op aanstuurt, lijkt dus niet te zijn verwezenlijkt. Meer zelfs, recentelijk zien we een nieuwe ontwikkeling in de representatie van het dekoloniseringsdebat als zijnde 'woke' en 'politiek correct'. Volgens rechtse politici zoals Bart de Wever (NVA), voorzitter van de grootste partij van Vlaanderen, is enig debat over het koloniaal verleden en de huidige doorwerking ervan immers te kaderen in 'een zelfvernietigingsoorlog gevoerd

tegen de moderne westerse samenleving', door een doorgeslagen vorm van schuld aan te praten aan witte mensen die weinig met het koloniaal verleden te maken hebben.<sup>18</sup> Zo zou het dekoloniseringsdebat leiden tot een narratief waar de samenleving wordt opgedeeld in daders en slachtoffers, in schuldigen en onschuldigen, dat nefast is voor een verbindende gemeenschap. De nood aan een debat voor samenhang en vrijheid, 'zonder schuld en boete over wie wij zijn', is groot, aldus (radicaal-)rechtse partijen. Of deze houding een vorm van verzet is tegen de invraagstelling van het koloniale taboe of net wijst op een nieuw maatschappelijk proces, zal de tijd uitwijzen.

### Over de auteurs

Dr. **Samira Azabar** is postdoctoraal onderzoeker (Radboud Universiteit) verbonden aan het SPIRiT-project gericht op onderzoek rond de impact van islamitische religiositeit op de beleving van gender en seksualiteit van moslims. In haar PhD-onderzoek, *Halal Resistance. Unraveling Muslims' political agency*, onderzocht ze de politieke agency van moslims in een geracialiseerde context. E-mail: samira.azabar@ru.nl

**Zeger Verleye** is doctoraatstudent aan de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Universiteit Antwerpen. Hij is lid van de onderzoeksgroep International Politics en zijn onderzoek centreert zich voornamelijk op de politiek van schaamte en hoe dit een rol speelde tijdens en na Belgisch kolonialisme. E-mail: zegerv@hotmail.com

<sup>18</sup> Bart De Wever, *Over woke* (Gent 2023).